

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РАДІОВІМІРЮВАЛЬНОГО ГЕНЕРАТОРА ДЕТЕРМІНОВАНОГО ХАОСУ НА ОСНОВІ ТРАНЗИСТОРНОЇ СТРУКТУРИ З ВІД'ЄМНИМ ОПОРОМ

А. О. Семенов

Вінницький національний технічний університет

Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, 21021, Україна. E-mail: semenov.a.o@vntu.edu.ua

Запропоновано і досліджено радіовимірювальний генератор детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. Для опису динаміки хаотичних коливань використана модифікована математична модель Анищенко-Астахова. Запропоновано рівняння нелінійної апроксимації статичної вольт-амперної характеристики (ВАХ) біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. За допомогою математичного моделювання досліджено хаотичну динаміку радіовимірювального генератора. Отримано фазові портрети генератора, часові діаграми та графіки амплітудо-частотних спектрів хаотичних коливань. Розроблено комп'ютерну схемотехнічну PSpice модель біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. Побудовано графік сімейства статичних ВАХ біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. Побудовано графіки частотної характеристики активної та реактивної складових повного опору біполярно-польової транзисторної структури. Досліджено вплив температури на характеристики біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. Розроблено дослідний макет радіовимірювального генератора й отримано результати експериментальних досліджень.

Ключові слова: генератор, хаос, модель, вимірювання, коливання.

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ РАДИОИЗМЕРИТЕЛЬНОГО ГЕНЕРАТОРА ДЕТЕРМИНИРОВАННОГО ХАОСА НА ОСНОВЕ ТРАНЗИСТОРНОЙ СТРУКТУРЫ С ОТРИЦАТЕЛЬНЫМ СОПРОТИВЛЕНИЕМ

А. А. Семёнов

Винницкий национальный технический университет

Хмельницкое шоссе, 95, г. Винница, 21021, Украина. E-mail: semenov.a.o@vntu.edu.ua

Предложено и исследован радиоизмерительный генератор детерминированного хаоса на основе биполярно-полевой транзисторной структуры с отрицательным сопротивлением. Для описания динамики хаотических колебаний использована модифицированная математическая модель Анищенко-Астахова. Предложено уравнение нелинейной аппроксимации статической вольт-амперной характеристики (ВАХ) биполярно-полевой транзисторной структуры с отрицательным сопротивлением. С помощью математического моделирования исследовано хаотическую динамику радиоизмерительного генератора. Получены фазовые портреты генератора, временные диаграммы и графики амплитудно-частотных спектров хаотических колебаний. Разработана компьютерная схемотехническая PSpice модель биполярно-полевой транзисторной структуры с отрицательным сопротивлением. Построен график семейства статических ВАХ биполярно-полевой транзисторной структуры с отрицательным сопротивлением. Построены графики частотной характеристики активной и реактивной составляющих полного сопротивления биполярно-полевой транзисторной структуры. Исследовано влияние температуры на характеристики биполярно-полевой транзисторной структуры с отрицательным сопротивлением. Разработан опытный макет радиоизмерительного генератора и получены результаты экспериментальных исследований.

Ключевые слова: генератор, хаос, модель, измерение, колебания.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Сучасні методи та засоби підвищення чутливості вимірювання фізичних величин базуються на застосуванні генераторів електричних коливань і генераторних перетворювачах у складі вимірювального обладнання [1, 2]. У той же час класичні генераторні методи та засоби вичерпали можливості підвищення чутливості до зміни параметрів вимірюваної фізичної величини [3, 4]. Використання генератора хаотичних коливань у складі вимірювального обладнання дозволяє суттєвим чином підвищити чутливість вимірювань [5, 6]. Це зумовлено тим, що в нелінійних автоколивальних системах у хаотичному режимі максимальна сильна залежність реакції системи на малі зміни її параметрів або початкових умов [7, 8].

На сьогоднішній день відома велика кількість схемотехнічних і конструктивних рішень генераторів детермінованого хаосу [7]. Усі вони відрізняються за типом хаотичних систем, а також параметрами та характеристиками генерованих хаотичних коливань. При створенні радіовимірювальних генераторів детермінованого хаосу потрібно забезпечити

такі вимоги [3–6]: 1) структурну стійкість атракторів хаотичної автоколивальної системи у фазовому просторі; 2) високу чутливість до варіацій параметрів та/або початкових умов системи; 3) достатню амплітуду або потужність хаотичних коливань.

Тому розвиток теорії та створення транзисторних генераторів детермінованого хаосу є актуальною науково-технічною задачею [7, 8].

Метою роботи є дослідження впливу нелінійності статичної ВАХ біполярно-польової транзисторної структури на динаміку електричних коливань у радіовимірювальному генераторі детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. На рис. 1 представлена електрична схема генератора детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. У схемі на рис. 1 використані такі радіокомпоненти: VT1–BC847PH, VT2–2SCJ76, VD1–1N1202C, L = 250 мкГн, R1 = 50 кОм, R2 = 100 Ом, C1 = 190 пФ, C2 = 500 нФ. Напруги живлення обрано V1 = 5 В, V2 = 5,2 В.

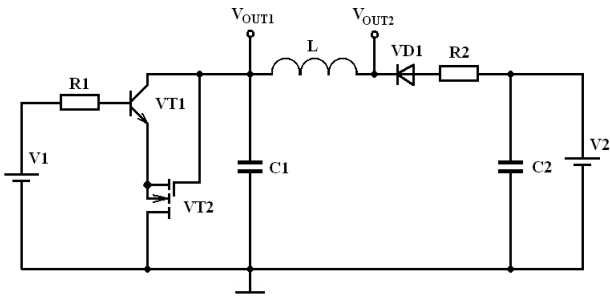

Рисунок 1 – Схема радіовимірювального генератора детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором

Активний елемент генератора на біполярних транзисторах VT1-VT2 має сімейство λ -подібних вольт-амперних характеристик. Шляхом вибору напруги живлення V1 і V2 робоча точка встановлюється на спадній ділянці ВАХ. У такому випадку комплексний опір активного елемента генератора на електродах колектор VT1 - стік VT2 для змінного струму має від'ємні активну і реактивну складові. Паралельно активному елементу генератора підключений конденсатор C1 величиною 190 пФ. Таким чином, зменшено вплив залежно від амплітуди генерованої напруги величини ємнісної складової реактивного опору транзисторної структури VT1-VT2. Конденсатор C2 використовується для шунтування джерела живлення V2 від змінного струму. Коливальний контур генератора складається з котушки індуктивності L і ємнісного елемента у вигляді реактивної складової опору транзисторної структури VT1-VT2 з паралельно підключеним конденсатором C1.

Для чисельного моделювання динаміки електричних процесів в генераторі використовується математична модель Аніщенко-Астахова вигляду [9]

$$\begin{cases} \dot{x}_1 = mx_1 + x_2 - x_1x_3 - dG(x_1) \\ \dot{x}_2 = -x_1 \\ \dot{x}_3 = -gx_3 + gI(x_1)F(x_1) \end{cases}, \quad (1)$$

де функції $G(x_1)$, $F(x_1)$ та $I(x_1)$ визначаються відповідно рівняннями (2)-(4)

$$G(x_1) = 2,029 \cdot 10^{-3}x_1 + 1,037\sqrt{1-1,002x_1} \tanh\left(\frac{25x_1}{1-1,002x_1}\right), \quad (2)$$

$$F(x_1) = 2,88 \cdot 10^{-6}x_1 + 2,074 \cdot 10^{-3}x_1^2 + 0,995x_1^3, \quad (3)$$

$$I(x_1) = \begin{cases} 1, & x_1 > 0, \\ 0, & x_1 \leq 0. \end{cases} \quad (4)$$

Функції $G(x_1)$ і $F(x_1)$ описують нормовані статичні ВАХ транзисторної структури VT1-VT2 і діода VD1. Графіки цих функцій представлені на рис. 2 – рис. 3.

Функція $I(x_1)$ необхідна для опису фізичних процесів в діоді, який не пропускає електричний струм у зворотному напрямку. Графік функції $I(x_1)$ наведений на рис. 4.

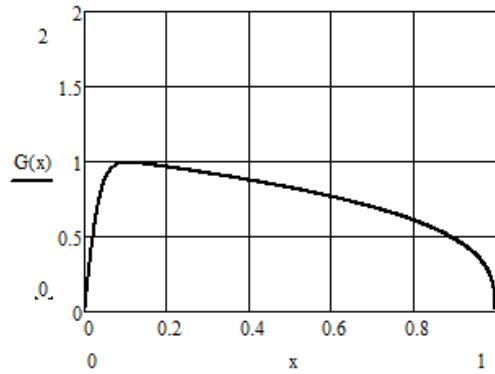

Рисунок 2 – Нормована ВАХ транзисторної структури VT1-VT2

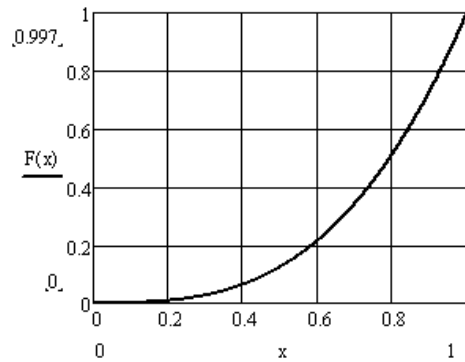

Рисунок 3 – Нормована ВАХ діода VD1

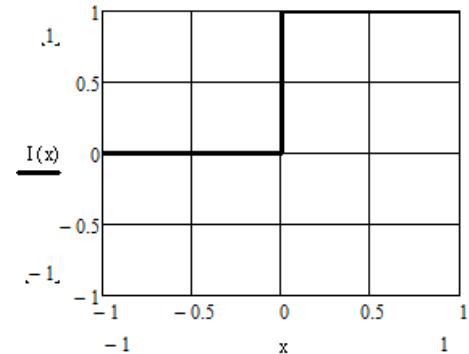

Рисунок 4 – Графік нормованої функції $I(x)$

Математичне моделювання системи диференціальних рівнянь (1) з урахуванням (2)-(4) здійснено в пакеті програм MathCad 15.0 при таких коефіцієнтах $m = 1,117$, $d = 0,01$, $g = 2,0$. Диференціальні рівняння вирішені методом Рунге-Кутта 4-го порядку за допомогою стандартної функції *rkfixed()* [9]. Результати моделювання наведені на рис. 5 – рис. 7.

На рис. 5 наведено фазові портрети радіовимірювального генератора детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором у різних площинах і динамічному просторі нормованих змінних.

Часові діаграми хаотичних коливань нормованих динамічних змінних у нормованому часі $T = t/\sqrt{LC_1}$ наведені на рис. 6.

Амплітудо-частотний спектр генерованих хаотичних коливань наведений на рис. 8 (на всіх абсцис порядковий номер гармоніки по відношенню до основної частоти $f \approx 1/\sqrt{LC_1}$).

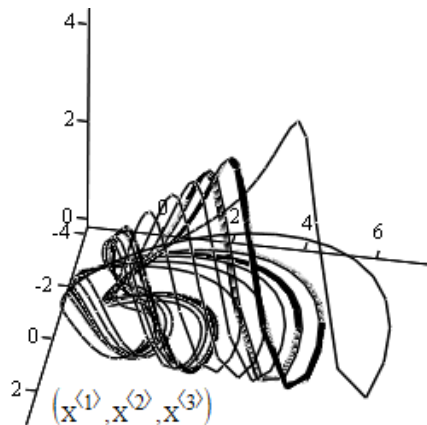
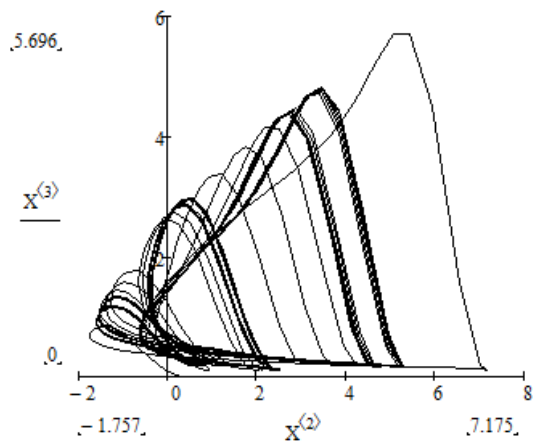
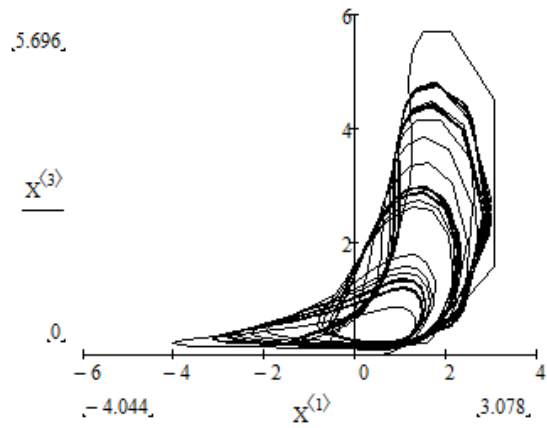
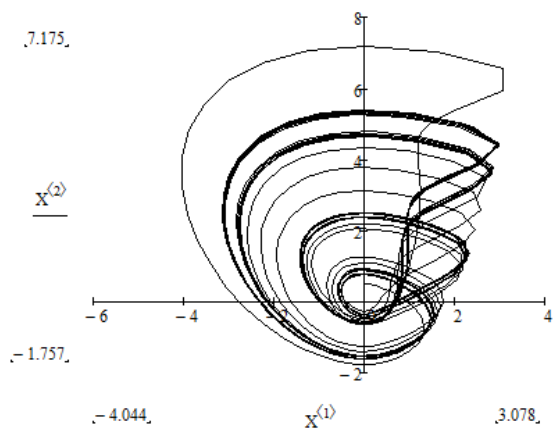
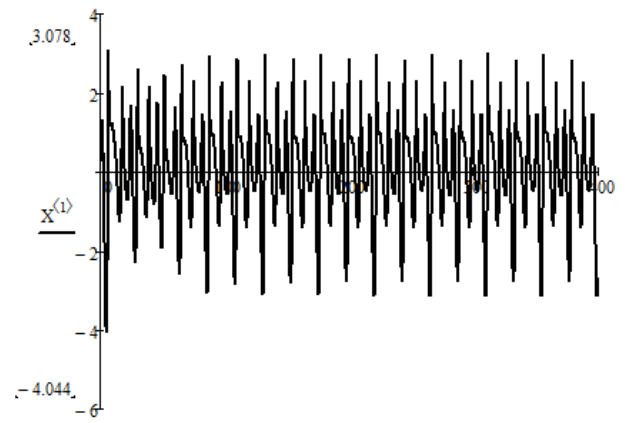
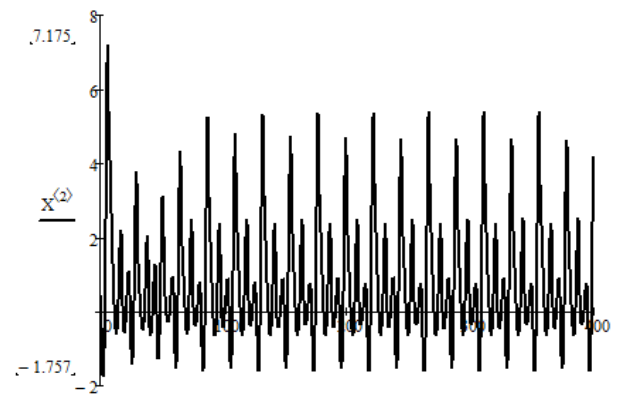

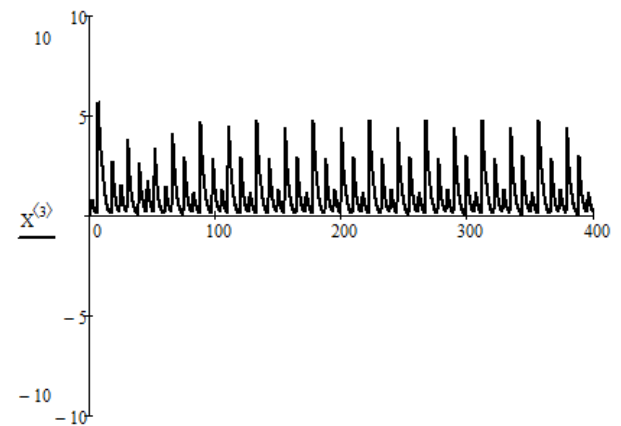
Рисунок 5 – Фазові портрети генератора в площинах змінних x_1-x_2 , x_1-x_3 і x_2-x_3 та в просторі змінних $x_1-x_2-x_3$

а)

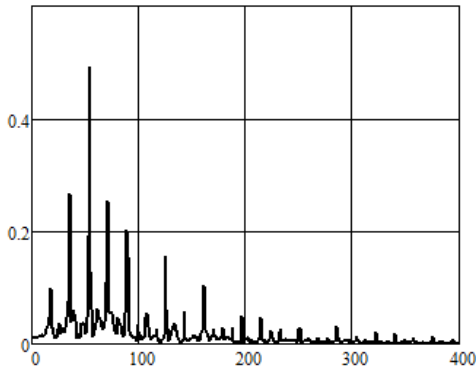
б)

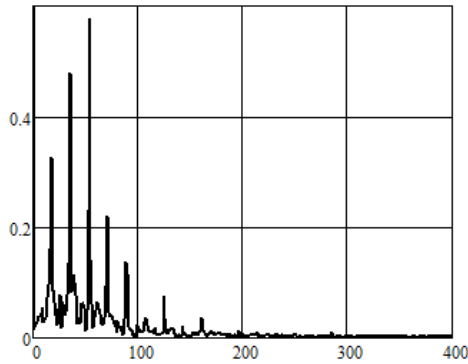
в)

Рисунок 6 – Діаграми нормованих змінних (а), (б) і (в) у нормованому часі $T = \omega_0 t$

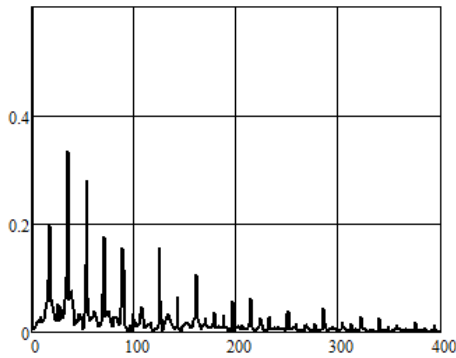
Комп'ютерне схемотехнічне моделювання активного елемента генератора на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємними опором проведено за допомогою пакету програм схемотехнічного аналізу MicroCAP 9.0 (рис. 8) [10].

а)

б)

в)

Рисунок 7 – Амплітудо-частотні спектри нормованих змінних x_1 (а), x_2 (б) і x_3 (в) де по вісі абсцис відкладено номер гармоніки відносно частоти ω_0

Для дослідження характеристик активного елемента генератора на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором використано високочастотний біполярний транзистор BF547_PH з бібліотеки MicroCAP. Сімейство статичних вольт-амперних характеристик біполярно-польової транзисторної структури відносно напруги живлення джерела V1, при різних напругах керування джерела V2 (рис. 8) подана на рис. 9 [10]. На рис. 10 подано в напівлогарифмічному масштабі графіки частотної характеристики активної та реактивної складових повного опору біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором [10].

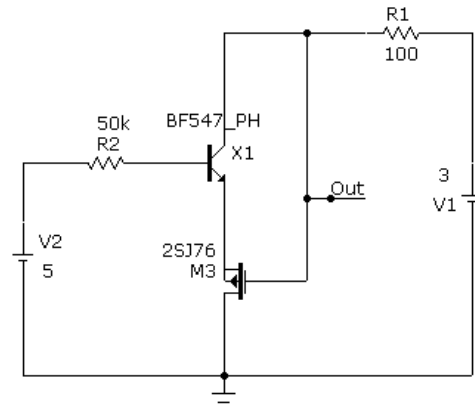

Рисунок 8 – Схема активного елемента генератора детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором в програмі MicroCAP 9.0

При збільшенні напруги керування спостерігається збільшення максимального струму ВАХ (рис. 9). Як видно з рис. 9 характер зростаючої та спадної ділянок ВАХ є суто нелінійним. При напрузі керування 1 В ділянка від'ємного опору виникає в діапазоні напруг 0,3...0,65 В. При напрузі керування 7 В ділянка від'ємного опору виникає в діапазоні напруг 0,3...6,7 В. При збільшенні величини напруги керування спадну ділянку з від'ємним опором можна умовно поділяти на дві ділянки з малою крутістю та великою, що впливатиме на положення робочої точки та кут нахилу навантажувальної прямої [10]. З графіка на рис. 10 видно, що частотний робочий діапазон існування еквівалентної ємності біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором від 10 кГц до 29,9 МГц. Від'ємна складова повного опору постійна в діапазоні частот (10...320 кГц) і за модулем дорівнює 4250 Ом, перехідна ділянка плавного зростання знаходиться в межах від 320 кГц до 29,9 МГц, реактивна складова повного опору біполярно-польової транзисторної структури має форму перегнутого дзвона, мінімальна точка (точка перегину, екстремум) утворюється на частоті 4,84 МГц [10].

Як дію дестабілізуючих факторів на роботу радіовимірювального генератора шляхом схематичного моделювання було досліджено вплив температури на характеристики біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором (рис. 11 – рис. 12) [10].

При збільшенні температури максимальний струм збільшується на 0,05 мА та 0,097 мА для $T = 50^\circ\text{C}$ та 100°C відповідно (рис. 11). При збільшенні температури зменшуються значення від'ємного опору, величина реактивної складової повного опору зменшується в діапазоні частот 5 кГц...6 МГц (рис. 12) [10].

Для експериментальних досліджень роботи радіовимірювального генератора детермінованого хаосу було побудовано дослідний макет [9]. Генератор може працювати в періодичних і хаотичних режимах залежно від номіналів пасивних елементів і напруги живлення. Результати експериментальних досліджень хаотичного режиму наведені на рис. 13 – рис. 15 [9].

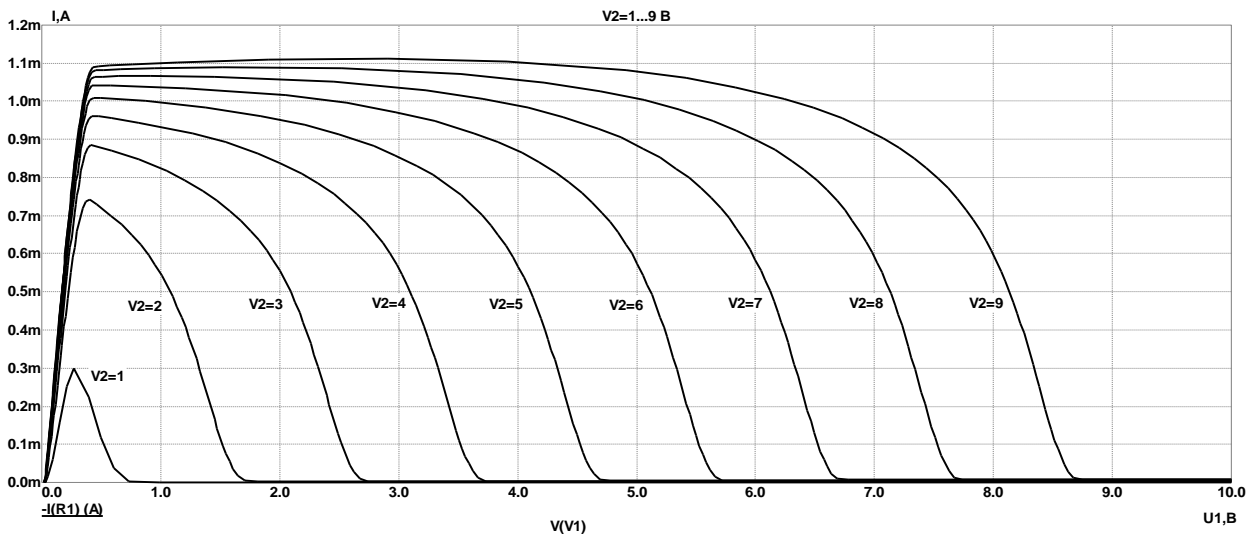

Рисунок 9 – Сімейство статичних ВАХ біполярно-польової транзисторної структури з від’ємним опором

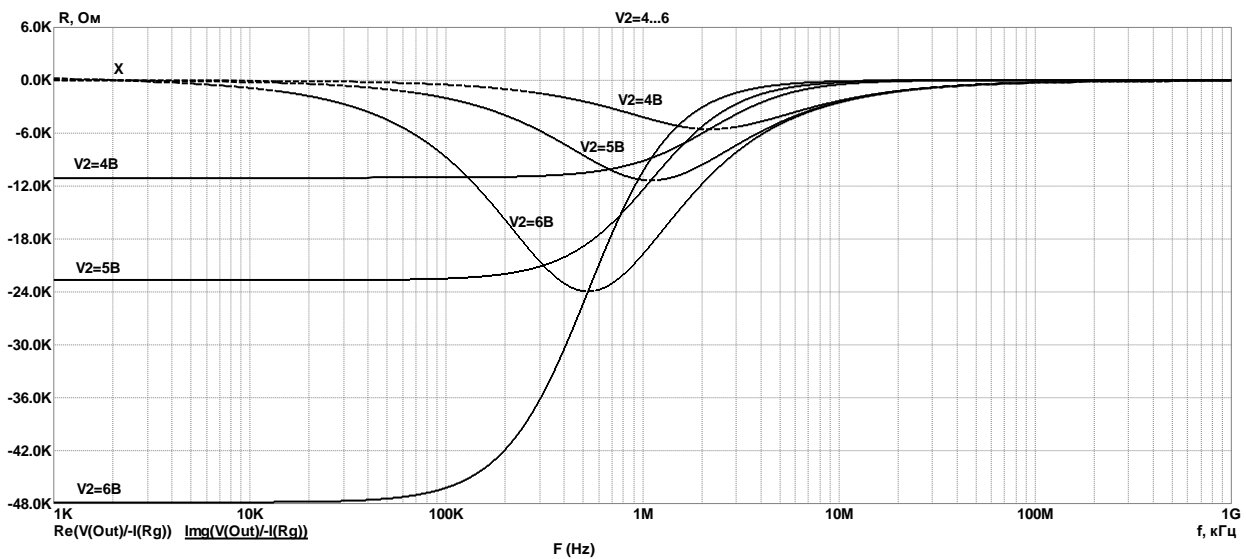

Рисунок 10 – Графіки частотної характеристики активної та реактивної складових повного опору біполярно-польової транзисторної структури (в напівлогарифмічному масштабі)

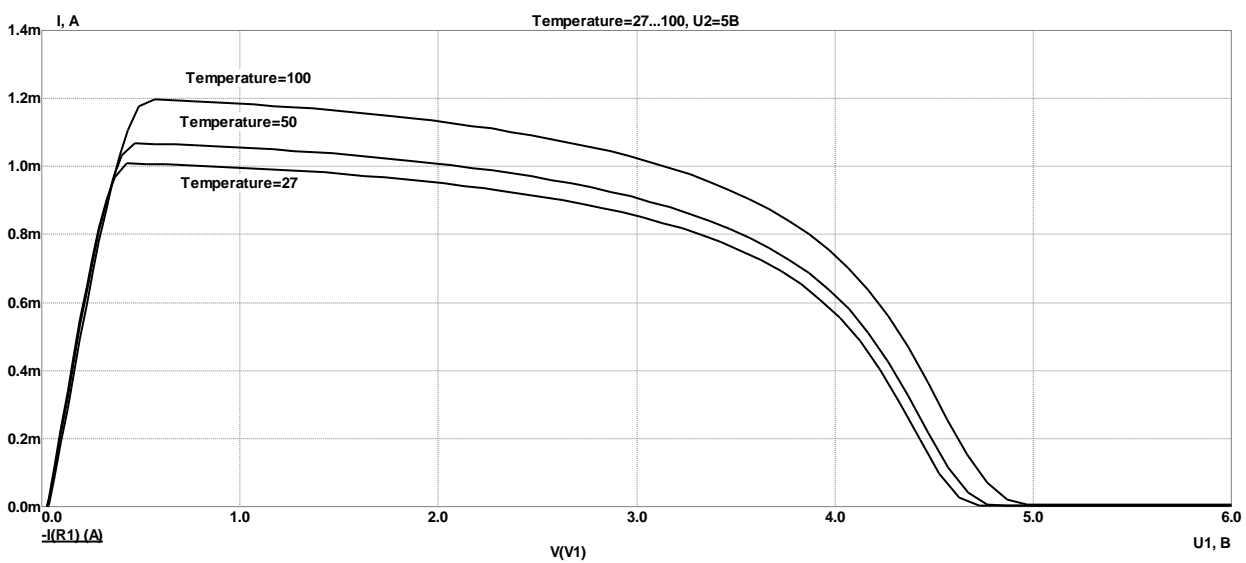

Рисунок 11 – Сімейство ВАХ активного елемента генератора на основі біполярно-польової транзисторної структури з від’ємними опором у діапазоні температур 27...100 °С

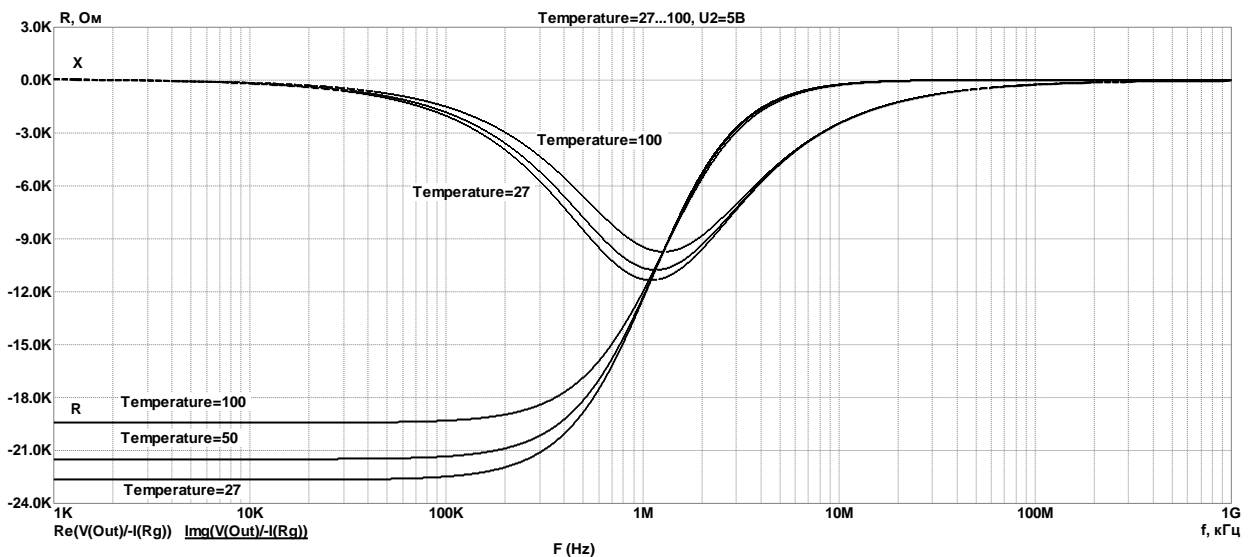

Рисунок 12 – Активна та реактивна складові повного опору біполярно-польової транзисторної структури у діапазоні температур 27...100 °С

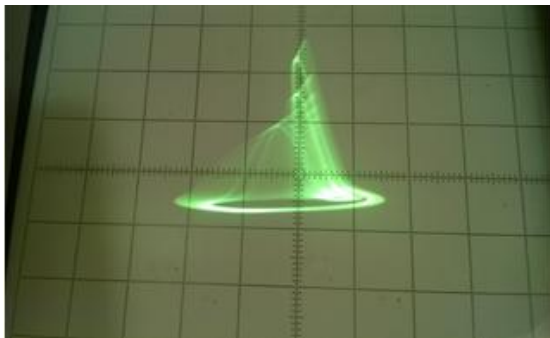

Рисунок 13 – Експериментальний фазовий портрет генератора

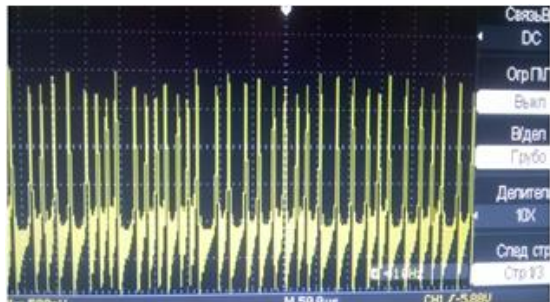

Рисунок 14 – Осцилограма хаотичної напруги V_{OUT}

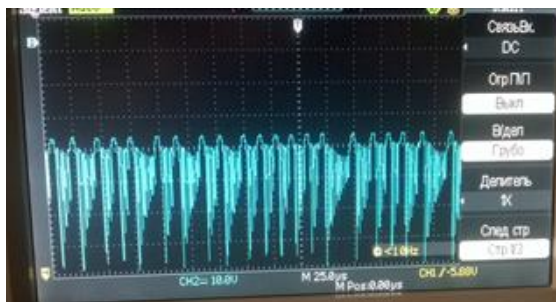

Рисунок 15 – Осцилограма хаотичної напруги V_{OUT}

ВИСНОВКИ. У роботі запропонована та досліджена нова схема радіовимірювального генератора детермінованого хаосу на основі біполярно-польової транзисторної структури з від'ємним опором. Для

опису динаміки хаотичних коливань в генераторі використана відома математична модель Аніщенко-Астахова, яка доповнена нелінійною функцією апроксимації статичної ВАХ транзисторної структури і кубічним поліномом для апроксимації статичної ВАХ напівпровідникового діода. Отримано результати математичного моделювання, комп'ютерного схемотехнічного моделювання та експериментального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осадчук В.С., Осадчук О.В., Барабан С.В. Радіовимірювальні перетворювачі на основі транзисторних структур з від'ємним опором для неруйнівного теплового контролю. Вінниця: ВНТУ, 2015. 212 с. ISBN978-966-641-599-1.
2. Осадчук В.С., Осадчук О.В., Савицький А.Ю. Радіовимірювальні перетворювачі вологості на основі МДН-структур. Вінниця: ВНТУ, 2016. 152 с. ISBN 978-966-641-649-3.
3. Кучерук В.Ю., Севастьянов В.М., Маньковська В.С. Перетворювач опору в напругу з використанням RL-діодного генератора хаотичних коливань. *Електротехнічні та комп'ютерні системи*. 2012. № 06(82). С. 129–133.
4. Кучерук В.Ю., Маньковська В.С. Метод параметричних вимірювань з використанням генератора хаотичних коливань. *Вісник Інженерної академії України*. 2009. №1. С. 116–120.
5. Кучерук В.Ю., Севастьянов В.М., Маньковська В.С. Використання прецизійних генераторів хаотичних коливань у вимірювальній техніці. *Вісник Інженерної академії України*. 2011. №3–4. С.152–156.
6. Кучерук В.Ю., Севастьянов В.М., Маньковська В.С. Про основні принципи створення вимірювальних пристроїв з використанням генераторів хаотичних коливань. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. 2011. № 2. С. 101–104.
7. Дмитриев А.С., Ефремова Е.В., Максимов Н.А., Панас А.И. Генерация хаоса / Под общ. ред. Дмитриева А.С. М.: Техносфера, 2012. 424 с.

8. Болонна Є.І., Розорінов Г.М., Шпатар П.М. Моделювання динамічного хаосу в генераторі Колпітца у програмному комплексі Mathematica. *Сучасний захист інформації*. 2014. №4. С. 75–80.

9. Andriy Semenov. Deterministic Chaos Oscillator Based on a Bipolar and Field-Effect Transistor Structure with Negative Resistance. *Dynamics of Systems, Mechanisms and Machines (Dynamics): Proceedings of the X International IEEE Scientific and Technical Confer-*

ence, Omsk, Russia, 15–17 November, 2016. P. 1–4. DOI: 10.1109/Dynamics.2016.7819081.

10. Осадчук В.С., Осадчук О.В., Семенов А.О., Коваль К.О. Функціональні вузли радіовимірювальних приладів на основі реактивних властивостей транзисторних структур з від’ємним опором: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 336 с. ISBN 978-966-641-405-5.

MATHEMATICAL MODELING OF THE DETERMINISTIC CHAOS RADIO-MEASURING OSCILLATOR BASED ON A TRANSISTOR STRUCTURE WITH NEGATIVE RESISTANCE

A. Semenov

Vinnitsia National Technical University

Khmelnyske shosse, 95, 21021, Vinnitsia. 21021, Ukraine. E-mail: semenov.a.o@vntu.edu.ua

Purpose. To research how the non-linearity of the bipolar and field-effect transistor structure static I-V curve affects dynamics of the electric oscillation in the deterministic chaos radio-measuring oscillator. The developing chaos theory and designing deterministic chaos transistor oscillators are urgent scientific and technical tasks. Such requirements are to be fulfilled when designing the deterministic chaos radio-measuring oscillators: 1) structural persistence of self-oscillating chaotic system attractors in phase area; 2) high sensibility to the variation of parameters and/or initial conditions of the system; 3) sufficient amplitude or power of chaotic oscillation. **Methodology.** The deterministic chaos oscillator based on a bipolar and field-effect transistor structure with negative resistance is proposed and examined. The Anishchenko-Astakhov modified mathematical model was applied for describing the chaotic oscillation dynamics. Chaotic dynamics of the radio-measuring oscillator was studied by mathematical modeling. **Results.** Phase portraits of the oscillator, time diagrams and amplitude-frequency spectra of chaotic oscillations were obtained. The computer circuitry PSpice model of the bipolar and field-effect transistor structure with negative resistance was developed. The static I-V curve series graph for the bipolar and field-effect transistor structure with negative resistance was constructed. The frequency-response characteristics for active and reactive components of the bipolar and field-effect transistor structure impedance were plotted. The temperature effect for characteristics of the bipolar and field-effect transistor structure with negative resistance was examined. **Originality.** A new equation for nonlinear approximating the static I-V curve of the bipolar-field transistor structure with negative resistance was proposed. **Practical value.** The experimental breadboard of radio-measuring oscillator was developed, experimental research results were obtained. References 10, tables 0, figures 15.

Key words: oscillator, chaos, model, measurement, oscillation.

REFERENCES

1. Osadchuk, V.S., Osadchuk, O.V., Baraban, S.V. (2015), “Radio vymiriuvalni peretvoriuvachi na osnovi tranzystornykh struktur z vidiemnym oporom dlia neruivnogo teplovoho kontroliu” [Radio measuring transducers based on a transistor structures with negative resistance for non-destructive thermal control], Vinnitsia, VNTU, Ukraine. ISBN978-966-641-599-1.

2. Osadchuk, V.S., Osadchuk, O.V., Savytskyi, A.Yu. (2016), “Radio vymiriuvalni peretvoriuvachi volohosti na osnovi MDN-struktur” [Radio measuring humidity converters based on MDN structures], Vinnitsia, VNTU, Ukraine, ISBN 978-966-641-649-3.

3. Kucheruk, V.Yu., Sevastyanov, V.M., Mankovska, V.S. (2012), “Resistance to voltage converter using RL-diode generators of chaotic oscillations”, *Electrotechnic and computer systems*, Vol 06, No 82, pp. 129–133.

4. Kucheruk, V.Yu., Mankovska, V.S. (2009), “Method of parametric measurements using a chaotic oscillator generator”, *Bulletin of the Engineering Academy of Ukraine*, Vol. 1, pp. 116–120.

5. Kucheruk, V.Yu., Sevastyanov, V.M., Mankovska, V.S. (2011), “Using precision generators of chaotic oscillations in measuring equipment”, *Bulletin of the Engineering Academy of Ukraine*, Vol. 3-4, pp. 152–156.

6. Kucheruk, V.Yu., Sevastyanov, V.M., Mankovska, V.S. (2011), “On the setting up measuring devices using generators chaotic oscillations”, *Measuring and*

computer science in technological processes, Vol. 2, pp. 101–104.

7. Dmitriev, A.S., Efremova, E.V., Maksimov, N.A., Panas, A.I. (2012), “Generatsiya khaosa” [Generation of Chaos], Tekhnosfera, Moscow, Russia.

8. Bolonna, Ye.I., Rozorinov, H.M., Shpatar, P.M. (2014), “Modeliuvannia dynamichnoho khaosu v heneratori Kolpitsa u prohramnomu kompleksi Mathematica [Modeling Dynamic Chaos in the Kolpits Oscillator in the Mathematica Software System]”, *Modern information security*, Vol. 4, pp. 75–80.

9. Semenov, A. (2016), “Deterministic Chaos Oscillator Based on a Bipolar and Field-Effect Transistor Structure with Negative Resistance”, *X International IEEE Scientific and Technical Conference "Dynamics of Systems, Mechanisms and Machines" (Dynamics)*, Russia, Omsk, 15–17 November, 2016, DOI: 10.1109/Dynamics.2016.7819081. pp. 1–4.

10. Osadchuk, V.S., Osadchuk, O.V., Semenov, A.O., Koval, K.O. (2011), “Funktionalni vuzly radiovymiriuvalnykh pryladiv na osnovi reaktivnykh vlastyvoste tranzystornykh struktur z vidiemnym oporom”, [Functional blocks of radio measuring devices based of a reactive properties of transistor structures with negative resistance], Vinnitsia, VNTU, 2011. ISBN 978-966-641-405-5.

Стаття надійшла 19.03.2018.